

Giganci Nauki

<https://gigancinauki.pl/gn/biogramy/84691,Nax-Jan-Ferdynand.html>
2022-10-05, 01:55

Nax Jan Ferdynand

NAX Jan Ferdynand (11 IV 1736, Gdańsk – 19 I 1810, Warszawa), architekt, budowniczy budowli wodnych, ekonomista. Syn Jerzego Fryderyka, kapitana milicji z protestanckiej rodziny mieszczańskiej, i Florentyny Elżbiety.

Był samoukiem. W młodości uczył się matematyki, fizyki i botaniki, a także języków. Z domu wyniósł umiejętność zakładania ogrodów owocowo-warzywnych i ozdobnych. Prawdopodobnie podróżował do Holandii i Wielkiej Brytanii. Od 1756 przebywał w Warszawie, gdzie studiował i zgłębiał księgozbiór Biblioteki Załuskich. Budownictwa, architektury i hydrauliki uczył się u J. Fontany (1710–73). Dzięki jego poparciu został zatrudniony jako architekt w służbie królewskiej. Próbował stworzyć polski styl architektoniczny. Miał rozległą praktykę zawodową.

W 1759–65 podróżował po kraju. Przebywał na Ukrainie oraz w okolicach Przeworska, gdzie zajmował się podobno poszukiwaniem złóż soli, a następnie na Lubelszczyźnie – tam w Opolu Lubelskim przebudował pałac Lubomirskich i urządził ogród z rozbudowanym systemem wodnym (1766–72). Opracowywał niezrealizowane projekty budowlane dla Krakowskiej Kapituły Katedralnej (1770–72), kierował budową i urządzeniem pałacu Małachowskich w Nałęczowie (1772–73), który wyposażył w piece wmurowane w ściany i opalane z sieni. Po ofiarowaniu królowi Stanisławowi Augustowi bliżej nieznanego traktatu z zakresu mechaniki, otrzymał w 1774 nobilitację i urząd architekta królewskiego.

Z polecenia króla badał spławność Pilicy i Warty, a 25 IV 1775 przedstawił Radzie Nieustającej projekt połączenia ich kanałem, wraz z perspektywicznym planem połączenia systemów rzecznych od Wielkopolski po Żmudź (gdzie planował zbudować port morski) oraz uspławnienia Bugu i połączenia go kanałem ze Słuczą. Następnie rozwinął te

projekty, sugerując też usławnienie Narwi i Wieprza. Proponował powołanie w tym celu urzędu budowniczego wodnego (hydraulika) Rzeczypospolitej, który zamierzał objąć. Powierzono mu sporządzenie planu rzeki Pilicy. Przeprowadził pomiary terenowe oraz zaprojektował trasę kanału mającego połączyć ją z Wartą (z Sulejowa do Widawy). Projekt, przedłożony Radzie Nieustającej w 1776, nie doszedł do realizacji z powodu wysokich kosztów. Podobny los spotkał projekt przekopania przez bagna łączyckie kanału łączącego Wartę z Bzurą. Jeszcze 20 III 1778 rozpatrywano, bezskutecznie, memoriał N. o połączeniu Bugu z Kanałem Ogińskiego (łączącego dorzecza Dniepru i Niemna) w celu otwarcia komunikacji wodnej z Morzem Czarnym.

W końcu 1777 N. został członkiem-założycielem Tow. Fizycznego. W 1778–80 mieszkał w Morawicy k. Kielc i opiekował się osieroconym D.Z. Voglem, którego uczył architektury i geometrii praktycznej. Prawdopodobnie w tym okresie realizował prace budowlane w pałacach w Kurozwękach, Szczekocinach, Rusinowie i Sładkowie.

W 1781 podróżował po Ukrainie. Badał spławność Dniestru i sporządził mapę tej rzeki, poczynił także spostrzeżenia dotyczące rozmieszczenia bogactw naturalnych (zwłaszcza soli, rud i kruszców), a także urządzeń technicznych (głównie młynów).

Od 1783 osiadł jako dzierżawca na wsi w okolicach Sandomierza. Współpracował z Komisją Kruszcową. W 1784 wykonał dla niej mapę rozmieszczenia źródeł solnych w Polsce, a 5 III 1785 przedłożył jej projekt regulacji Nidy wraz z mapą dorzecza wykonaną na podstawie własnych pomiarów.

Publikował na tematy ekonomiczne i społeczno-polityczne oraz dotyczące upraw rzadkich roślin. Przypisuje mu się autorstwo pracy *Uwagi i rady patriotyczne jednego obywatela względem ułatwienia spławności rzek naszych* („Pamiętnik Historyczno-Polityczny” 1785) oraz listy pisane pod pseud. „Sandomierzanin” na łamach „Dziennika Handlowego” (1786–88). N. jest autorem pracy *Uwagi nad uwagami, czyli obserwacje nad książką pod tytułem „Uwagi*

nad życiem Jana Zamoyskiego” (Warszawa 1789),
stanowiącej wnikliwą krytykę książki S. Staszica.

N. był rzecznikiem tolerancji, sympatykiem republikańizmu. Postulował konieczność wprowadzenia reformy podatkowej i zamiany gospodarki pańszczyźnianej na czynszową, optował za protekcjonizmem państwa. Proponował wprowadzenie szkół zawodowych rolniczych i rzemieślniczych oraz rozbudowę regularnej armii. Poglądy te rozwinął w *Wykładzie początkowych prawideł ekonomiki politycznej z przystosowaniem przepisów gospodarstwa narodowego do onego wydzwignięcia i polepszenia* (Warszawa 1790), gdzie m.in. kreślił plan połączenia w jedną sieć wszystkich polskich dróg wodnych za pomocą kanałów.

Podczas powstania kościuszkowskiego utracił cały majątek i rękopisy wielu prac, w tym na temat budownictwa wiejskiego. Przeniósł się wówczas do Warszawy. W III 1808 w ramach konkursu N. zaprojektował wg własnego pomysłu „kuchniopiec” do ogrzewania domów wiejskich. Na podstawie prac N. w 1809 opublikowano w „Pamiętniku Warszawskim” informację *O spławie i połączeniu niektórych rzek krajowych*.

Dzięki przedstawionej 11 V 1806 rozprawie *O soli krajowej, tak szybkowej kopalnej, jako też gradierówce* został przyjęty do TWPN. Pod koniec życia N. znalazł się w niedostatku i korzystał z pomocy finansowej dwóch zamożnych członków tej organizacji, którzy wypłacali mu comiesięczną pensję, przepisaną po jego śmierci na mieszkającą z nim siostrę Reginę.

PSB (E. Rabowicz); SBTP (B. Orłowski); SPPT (B. Orłowski).

K. Buczek: *Prace kartografów pruskich w Polsce za czasów króla Stanisława Augusta na tle współczesnej kartografii polskiej*, Kraków 1935; *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, Warszawa 1981 (Z. Zielińska); T.J. Jaroszewski: *Architektura doby Oświecenia w Polsce. Nurty i odmiany*, Wrocław 1971; E. Lipiński: *Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej*, Warszawa 1956; J. Michalski: *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, Warszawa 1953; J. Nax: *Wybór pism*, Warszawa 1956.

Andrzej J. Wójcik

[Poprzedni](#)
[Następny](#)